

برون رفت از تکلیف‌گریزی نوجوانان با بهره‌گیری از آموزه‌های اسلامی

فاطمه عینی^۱

چکیده

دین‌پذیری به معنای باور، اعتقاد، پذیرش و اطاعت از اوامر و نواهی خدای سبحان است که توسط انبیا و ائمه اطهار (سلام‌الله‌علیهم) برای تربیت و کمال انسان و جامعه بشری تشریح و تبیین شده است. در مقابل، دین‌گریزی به معنای عدم باور و پذیرش یا عدم اطاعت از آموزه‌های مقدس اسلام تلقی می‌شود. دین‌گریزی و گرایش نوجوانان به فرهنگ غرب، همواره نگرانی‌هایی برای رهبران دینی، دین‌داران و خانواده‌های متدین به وجود آورده و به‌عنوان تهدیدی برای نسل جدید محسوب می‌شود. این پژوهش با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی، در پی پاسخ به این پرسش است که چه عواملی بر دین‌گریزی و عدم پذیرش دین در نوجوانان تأثیرگذارند و چه راهکارهایی برای مقابله با این پدیده وجود دارد. داده‌ها از طریق مطالعه متون اسلامی، بررسی منابع علمی مرتبط، و تحلیل دیدگاه‌های متخصصان دینی و تربیتی گردآوری شده‌اند. در نهایت، این تحقیق با ارائه راهکارهای عملی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی تلاش می‌کند زمینه‌های کاهش دین‌گریزی و تقویت دین‌پذیری نوجوانان را فراهم آورد.

کلید واژه: دین‌پذیری، نوجوانان، دین‌گریزی، گرایش به فرهنگ غرب، آموزه‌های اسلامی

مقدمه

در دنیای معاصر، آسیب‌های اجتماعی - به‌ویژه در میان قشر نوجوان - به یکی از مسائل اساسی و مورد توجه بدل شده‌اند. نوجوانان امروز با مجموعه‌ای از چالش‌ها و آسیب‌هایی مواجه‌اند که می‌تواند فرآیند رشد فردی و اجتماعی آنان را با اختلال مواجه سازد. عواملی مانند فشارهای اجتماعی، نابسامانی‌های خانوادگی، تأثیرات منفی رسانه‌ها و نبود پشتیبانی کافی از سوی نهادهای مؤثر، از جمله موانع مهم در مسیر بالندگی این نسل به شمار می‌آید.

با توجه به ویژگی‌های خاص دوران نوجوانی، این گروه بیش از دیگران مستعد تجربه بحران هویت و تأثیرپذیری از محیط اطراف خود هستند. نوجوانی، مقطعی است که هویت فردی در حال شکل‌گیری است و اطرافیان و شرایط محیطی تأثیر بسزایی در این فرآیند دارند. این دوره، از حساسیت بالایی برخوردار است و نقش نهادهای حمایتی در این میان، غیرقابل انکار است.

آینده نوجوانان به شدت متأثر از عملکرد نهادهایی چون خانواده، مدرسه، رسانه‌ها و مراکز دینی است. این ساختارها با ارائه الگوهای رفتاری صحیح و حمایت‌های مؤثر، قادرند مسیر زندگی نوجوانان را به سمت سلامت فردی و اجتماعی هدایت کنند.

پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم): «كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ وَإِنَّمَا أَبَوَاهُ يَهُودَانِهِ وَيَنْصَرَانِهِ وَيَمَجْسَانِهِ؛ هر فرزند بر فطرت متولد می‌شود و ثانیاً پدر و مادرش او را یهود یا نصاری و یا مجوس می‌نمایند^۱». این حدیث شریف، بر اهمیت نقش والدین در شکل‌دهی هویت دینی و فرهنگی فرزندان تأکید دارد و نشان می‌دهد که نوع تربیت خانوادگی، تأثیر مستقیم بر جهت‌گیری فکری و اعتقادی کودک خواهد داشت.

نوجوانی مرحله‌ای سرنوشت‌ساز در زندگی هر فرد است که در آن، شخصیت و باورهای بنیادین شکل می‌گیرد. در صورتی که در این مقطع حمایت کافی وجود نداشته باشد، احتمال انحراف رفتاری و گرایش به ناهنجاری‌ها افزایش می‌یابد.

امام صادق (سلام‌الله‌علیه) در بیانی حکیمانه، دوران تربیت فرزند را به سه دوره هفت‌ساله تقسیم کرده و می‌فرماید: «الولد سید سبع سنین، و عبد سبع سنین، و وزیر سبع سنین». براساس این فرمایش، کودک در هفت سال نخست زندگی باید آزاد باشد تا حس استقلال را تجربه کند؛ در هفت سال دوم، آمادگی بالایی

۱. احمد بن محمد بن فهد حلی، عده الداعی و نجاح الساعی، ج ۱، ص ۳۳۲.

برای الگوبرداری از دیگران دارد و در هفت سال سوم می‌توان از او به عنوان مشاور بهره گرفت. این تقسیم‌بندی به وضوح نشان می‌دهد که در هر مرحله، ارائه الگوهای مناسب تا چه اندازه اهمیت دارد. عدم توجه به تربیت اصولی می‌تواند نوجوان را در معرض تهدیدهایی چون تأثیرپذیری از دوستان نامناسب، فشار همسالان و بی‌توجهی به ارزش‌های دینی قرار دهد؛ که همه این موارد در نهایت ممکن است به کاهش علاقه‌مندی به دین منجر گردد.

موضوع گرایش یا فاصله گرفتن نوجوانان از دین، از جمله مسائلی است که همواره مورد توجه صاحب‌نظران در حوزه‌های دینی، روان‌شناسی و جامعه‌شناسی قرار داشته است. بسیاری از پژوهشگران تلاش کرده‌اند تا با بررسی علل و زمینه‌های مؤثر در این حوزه، درک دقیق‌تری از وضعیت دینی نوجوانان به دست آورند.

برای نمونه، کتاب «روان‌شناسی رشد با تأکید بر نوجوانی و جوانی»^۱ به تحلیل ویژگی‌های روان‌شناختی این گروه سنی و نقش تربیت در شکل‌گیری باورهای دینی پرداخته است. همچنین اثر دیگری با عنوان «تربیت دینی در دوره نوجوانی»^۲، با تکیه بر مبانی تربیت دینی، راهکارهایی را برای تقویت اعتقادات مذهبی نوجوانان ارائه می‌دهد.

ویژگی متمایز این تحقیق، رویکرد کاربردی و عملی آن در بررسی مسئله دین‌گریزی نوجوانان است. برخلاف بسیاری از پژوهش‌هایی که صرفاً به مباحث نظری پرداخته‌اند، در این پژوهش تلاش شده است با اتکا به تحلیل محتوای آموزه‌های اسلامی و همچنین بهره‌گیری از دیدگاه‌های روان‌شناختی و جامعه‌شناختی، راه‌حل‌هایی ملموس و عملیاتی برای مواجهه با این پدیده ارائه گردد. در این مسیر، از روش توصیفی-تحلیلی بهره گرفته شده و پیشنهادهایی مبتنی بر تعالیم دینی برای تقویت باورهای مذهبی نوجوانان عرضه خواهد شد.

مفهوم‌شناسی

۱. تکلیف‌گریزی

۱. تألیف دکتر حمزه گنجی.

۲. تألیف دکتر غلامعلی افروز.

مفهوم تکلیف و بررسی زمینه‌های تکلیف‌گزیزی

واژه‌ی «تکلیف» در فرهنگ لغات، به معنای "درخواست یا امرکردن کسی به انجام دادن کاری دشوار"^۱ تعریف شده است. این مفهوم، نوعی بار مسئولیت و وظیفه را تداعی می‌کند که فرد باید علی‌رغم دشواری‌های احتمالی، آن را بپذیرد و به انجام برساند. چنین نگاهی به واژه، نشان از جایگاه آن در فرآیند رشد اخلاقی و مسئولیت‌پذیری انسان دارد.

در اصطلاح فقهی و دینی، تکلیف به دستورات الهی اطلاق می‌شود که به افعال بندگان تعلق می‌گیرد.^۲ این دستورات، ناظر بر انجام اعمال واجب یا پرهیز از محرّمات بوده و رعایت آن‌ها نشانه‌ی تعهد انسان به پروردگار و پذیرش بندگی در برابر اوست. در حقیقت، تکلیف، پیوندی مقدس میان خالق و مخلوق است که در سایه‌ی آن، انسان مسیر کمال را طی می‌کند و به رشد معنوی و انسانی می‌رسد.

با این حال، در برخی شرایط، افراد - به‌ویژه در دوران نوجوانی - ممکن است نسبت به انجام این دستورات دچار سستی، بی‌تفاوتی یا حتی انکار شوند. این وضعیت که با عنوان «تکلیف‌گزیزی» شناخته می‌شود، به حالتی اطلاق می‌شود که در آن، فرد از پذیرش و اجرای احکام دینی سرباز می‌زند یا نسبت به آن‌ها بی‌توجه می‌گردد.

دلایل بروز چنین گرایشی می‌تواند بسیار متنوع و چندبعدی باشد. از جمله مهم‌ترین عوامل تکلیف‌گزیزی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. ضعف در بنیان‌های ایمانی:

زمانی که باورهای دینی فرد از عمق و پایداری لازم برخوردار نباشد، انجام تکالیف شرعی برای او به عملی بی‌معنا یا حتی سنگین تبدیل می‌شود. ایمان ضعیف موجب می‌شود شخص انگیزه‌ای درونی برای عبادت، نماز، روزه یا سایر اعمال دینی نداشته باشد.

۲. تأثیرات منفی محیطی:

نوجوانان و جوانان به شدت از محیط اطراف خود تأثیر می‌پذیرند. اگر خانواده، دوستان، فضای مجازی یا نظام آموزشی فرد، توجهی به آموزه‌های دینی نداشته باشند، احتمال اینکه نوجوان نیز از دین فاصله

۱. احمد بن محمد فیومی مقرئ، المصباح المنیر، ج ۱، ص ۵۳۸.

۲. ابن منظور، لسان العرب، ج ۹، ص ۳۰۷.

بگیرد، بسیار بالا می‌رود. گاه محیط ناسالم یا بی تفاوت نسبت به ارزش‌های دینی، انگیزه‌ی انجام فرائض را در فرد از بین می‌برد.

۳. ناآگاهی یا درک ناقص از فلسفه‌ی تکالیف:

آشنایی سطحی و ناقص با مفاهیم دینی، یکی دیگر از عوامل مؤثر در تکلیف‌گریزی است. فردی که علت و حکمت دستورات الهی را نمی‌داند، ممکن است آن‌ها را بی‌فایده تلقی کند یا حتی در برابر آن‌ها موضع بگیرد. آموزش و تبیین درست مفاهیم دینی، نقش بسیار مهمی در جلوگیری از این نوع بی‌تفاوتی دارد.

۴. سستی در تعهدات اخلاقی و معنوی:

فراموشی یا نادیده گرفتن ارزش‌های اخلاقی، زمینه‌ساز ضعف در انجام وظایف دینی می‌شود. وقتی افراد نسبت به مسائل اخلاقی حساسیت نداشته باشند، در برابر تکالیف شرعی نیز احساس مسئولیت نخواهند کرد. این موضوع در بلندمدت باعث گسست ارتباط معنوی فرد با خداوند می‌گردد.

۵. دوری از اجتماع دینی و فرهنگی:

ارتباط با نهادهای دینی، گروه‌های مذهبی، مساجد و محافل معنوی نقش تعیین‌کننده‌ای در حفظ هویت دینی افراد دارد. هرچه فاصله‌ی فرد از این فضاها بیشتر شود، احتمال انزوای معنوی و فاصله گرفتن از تکالیف شرعی نیز افزایش می‌یابد.

۶. ضعف در تربیت دینی اولیه:

تربیت دینی پایه‌گذار نگرش معنوی در فرد است. چنانچه در دوران کودکی و نوجوانی، اصول دینی به درستی آموزش داده نشود، فرد در سنین بالاتر با بحران هویت دینی مواجه شده و نسبت به انجام تکالیف شرعی بی‌اعتنا می‌شود. تربیت ناقص یا بی‌برنامه، سبب می‌شود نوجوان ارزش و ضرورت انجام تکالیف را درک نکند و در نتیجه، دچار دین‌گریزی و بی‌تفاوتی نسبت به تعهدات مذهبی گردد.

در مجموع، تکلیف‌گریزی پدیده‌ای است که می‌تواند پیامدهای سنگینی بر هویت دینی و اخلاقی فرد بر جای گذارد. این موضوع، نیازمند بررسی دقیق، تحلیل علل درونی و بیرونی، و ارائه راهکارهای پیشگیرانه و درمانی از سوی خانواده، نهادهای آموزشی و فرهنگی است.

۲. دین‌گریزی

فضای دیجیتال تأمین می‌کند. این منبر مجازی می‌تواند به‌طور مؤثر نسل‌های جدید را با آموزه‌های دینی آشنا کند.

به‌علاوه، آشنایی با ابزارهای تبلیغ دینی و شیوه‌های مؤثر استفاده از هنر و رسانه‌ها، برای مقابله با تهاجم فرهنگی دشمنان و همچنین تقویت باورهای دینی نوجوانان، ضروری است. مستکبران و دشمنان فرهنگ اسلامی به‌خوبی از تأثیرگذاری دین بر نوجوانان آگاه هستند و از ابزارهای مختلف رسانه‌ای برای ترویج فرهنگ غربی و دور کردن نوجوانان از مبدأ هستی استفاده می‌کنند. در این شرایط، آگاهی از امکانات و محدودیت‌های رسانه‌ها و استفاده صحیح از آن‌ها، می‌تواند به‌عنوان یک ابزار قوی در برابر این تهاجمات فرهنگی عمل کند.

از دیگر ابزاری که در تقویت باورهای دینی نوجوانان مؤثر است، تبلیغ چهره به چهره و تعامل مستقیم با نوجوانان است. این نوع تبلیغ، مانند یک تئاتر زنده و جذاب، می‌تواند نوجوان را به دنیای آموزه‌های دینی وارد کند و او را در فضایی دوستانه و صمیمی به حقیقت دین راهنمایی کند. خطبای توانمند با بیان گرم، نگاه نافذ و محتوای مفید، می‌توانند نوجوانان را با خود همراه کرده و حقیقت دین را برای آنان به تصویر بکشند. این شیوه‌ها، در کنار استفاده از هنر و رسانه، می‌تواند در تسهیل تربیت دینی نوجوانان نقش بسزایی داشته باشد.

امام رضا (سلام‌الله‌علیه) در حدیثی فرموده‌اند: «رَحِمَ اللَّهُ عَبْدًا أَحْيَا أَمْرَنَا»، فَقُلْتُ لَهُ: «فَكَيْفَ يُحْيِي أَمْرَكُمْ؟» قَالَ: «يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَيُعَلِّمُهَا النَّاسَ، فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَاتَّبَعُونَا» خداوند، رحمت کند آن بنده‌ای را که امر ما را زنده کند!». گفتم: چگونه امر شما را زنده کند؟ فرمود: «علوم ما را فراگیرد و به مردم بیاموزد، که اگر مردم زیبایی‌های گفتار ما را می‌دانستند، از ما پیروی می‌کردند».¹ این سخن به‌خوبی نشان‌دهنده اهمیت انتقال صحیح و هنرمندانه مفاهیم دینی است؛ به‌ویژه برای نسل جوان که با چالش‌های فرهنگی مختلف روبه‌رو هستند.

نتیجه‌گیری

دین به‌عنوان یک روش جامع زندگی، همواره بر اساس شناخت‌ها و گرایش‌های فطری انسان انتخاب می‌شود و هدف نهایی آن، رسیدن به سعادت واقعی و تکامل انسانی است. در دنیای امروز، که فرهنگ‌ها

و باورهای مختلف در هم آمیخته‌اند و نوجوانان با چالش‌های فرهنگی و اجتماعی متعددی روبه‌رو هستند، نیاز به تقویت فرهنگ دینی و نهادینه‌سازی فضایل انسانی در میان آنان بیش از پیش احساس می‌شود. در این راستا، مسئولیت‌های دینی، فرهنگی و اجتماعی متفکران، مسئولان فرهنگی و تربیتی اهمیت زیادی دارد، چرا که پویایی نظام اسلامی، به‌ویژه در عرصه فرهنگ، به تقویت باورهای دینی و ارتقاء فضایل انسانی در جامعه وابسته است.

نوجوانان، به‌عنوان نیروهای مؤثر در آینده جامعه، در معرض خطرات و آسیب‌های ناشی از هجمه‌های فرهنگی دشمنان هستند. تقویت باورهای دینی و رفع موانع دین‌پذیری و دین‌باوری برای حفظ هویت دینی و اخلاقی آنان و جلوگیری از انحرافات فردی و اجتماعی امری ضروری است. تحقیقات علمی نیز نشان می‌دهد که نوجوانان به‌دلیل رشد شناختی سریع خود، قادرند مسائل اخلاقی و دینی را با دقت و پیچیدگی بیشتری درک کنند. به همین دلیل، خانواده‌ها، مدارس و مراکز دینی می‌توانند فرصتی طلایی برای آموزش باورها و رفتارهای دینی به این نسل فراهم کنند و ایمان مذهبی را در دل و جان آنان تقویت کنند.

اما این تربیت دینی نباید تنها به سطح ظاهری و صوری محدود شود، بلکه باید به درونی‌سازی ارزش‌ها و باورهای دینی توجه ویژه‌ای شود. چنین رویکردی، مقاوم‌ترین پاسخ به نفوذهای اجتماعی و فرهنگی است و کمک می‌کند تا هویت دینی و اخلاقی نوجوانان تقویت و پایدار بماند.

در نهایت، با توجه به تأثیرات گسترده فضای مجازی بر تربیت دینی، نظارت و هدایت آگاهانه والدین و مربیان بر استفاده نوجوانان از این فضا امری ضروری است. این نظارت باید به‌گونه‌ای باشد که از آسیب‌های احتمالی جلوگیری کرده و فضایل اخلاقی و دینی در نوجوانان تقویت شود. از این طریق، می‌توان نسل‌های آینده را با ایمان محکم، اخلاق نیکو و هویت دینی قوی تربیت کرد و به‌این‌ترتیب در برابر تهدیدات فرهنگی و اجتماعی، جامعه‌ای سالم و پویاتر ساخت.

منابع

❖ قرآن کریم

❖ نهج البلاغه

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، تحقیق جمال الدین میردامادی؛ بیروت دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع، دارصادر، ۱۴۱۴ق.

۲. اصفهانی، ابراهیم، نگاهی به عوامل جامعه‌شناسی و روانشناختی دین‌گریزی با تکیه بر یافته‌هایی از سوره مبارکه هود، فصل‌نامه ترویج معرفت، ش ۶۴، ۱۳۸۱ش.

۳. امامی، محمد. نقش خانواده در دینداری نوجوانان، ۱۳۹۸ش.

۴. امینی، جبار و همکاران، علل و عوامل دین‌گریزی و نقش دانشگاه‌ها، فصل‌نامه ترویج مطالعات معرفت، ۱۶ش، ۱۳۹۰ش.

۵. الفیومی، محمد بن ابی بکر. المصباح المنیر، ناشر موسسه دارالالهجره، ۱۴۰۵ق.

۶. آلوسی، شهاب الدین. تفسیر روح المعانی، انتشارات دارالکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۵ق.

۷. باقری، عالیه، علل دین‌گریزی جوانان و گرایش، آنان به فرهنگ غرب و راهکارهای مقابله با آن ماهنامه نخبگان ش ۸، ۱۳۹۶ش.

۸. بولتون، رابرت. روانشناس روابط انسان ترجمه: حمیدرضا سهرابی و افسانه حیات روشنایی، تهران: رشد، ۱۳۹۷م.

۹. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری، بیانات در دیدار با فرماندهان گردان عاشورا، ۱۳۷۰ش.

۱۰. پراتکانیس، آنتونی، ترجمه: کاووا سیدامامی و محمدصادق عباسی، تهران: سروش، ۱۳۸۱ش.

۱۱. پرین لارنس روانشناسی شخصیت نظریه و تحقیق، ترجمه: محمدجعفر جوادی و پروین کدیور، چ، ۵ تهران: رسا.

۱۲. حرعاملی، محمدبن حسن، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، تحقیق: مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، قم: مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، ۱۴۰۹ق.

۱۳. حسینی‌زاده‌آرانی، سیدحسین و عبدالحسین کلانتری، «دین، سلامت‌روان و احساس تنهایی؛ بررسی نسبت میان دینداری و سلامت‌روان با احساس تنهایی (مطالعه موردی شهروندان تهرانی)»، فصل‌نامه علمی پژوهش جامعه‌شناس کاربردی، ش ۴، ۱۳۹۴ش.

۱۴. دلشادتهرانی، مصطفی، دولت آفتاب، تهران: انتشارات دریا، ۱۳۷۹ش

۱۵.، اخلاق اسلامی و جامعه، ۱۳۸۰ش.

۱۶. دهخدا، علی‌اکبر، لغتنامه، چ ۱، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۲ش.

۱۷. راغب اصفهانی، حسین‌بن‌محمد، مفردات‌الفاظ قرآن، دمشق: دارالقلم - الدارالشامیه، ۱۴۱۲ق.

۱۸. رحیمی، عباس. زندگی موفق، ناشر جمال، ۱۳۹۲ش.

۱۹. ساجدی، ابوالفضل، دین‌گریزی چرا؟ دین‌گرایی چه سان؟ تعلیم و تربیت دینی نسل نو، آسیب‌شناسی و درمان، چ، ۵ قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام‌خمینی (ره)، ۱۳۹۵ش.

۲۰.، بهداشت روانی با نگرش به منابع اسلامی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۰ش.

۲۱. شاملی، عباسعلی، «جایگاه انذار و تبشیر در نظام تربیتی پیامبران (نگرش قرآنی)»، ماهنامه معرفت، ش ۳۳، ۱۳۷۹ش.

۲۲. شکوهی، علی، عوامل و ریشه‌ها دین‌گریزی از منظر قرآن و حدیث، چ ۳، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۶ش.

۲۳. شیخ صدوق، امالی، ناشر: کتابچی، ۱۳۷۶ش.

۲۴. صدوق، محمد بن علی، عیون أخبار الرضا (سلام الله علیه)، تحقیق: مهدی لاجوردی، تهران: نشر جهان المال، ۱۳۷۶ش.

۲۵. طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چ ۲، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۰ق.

۲۶. طبرسی، فضل بن حسن. مجمع البیان، ۱۳۷۲ش.

۲۷. طریحی، محمد بن حسن، مجمع البحرین، ذیل ماده "نذر"، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۴۰۸ق.

۲۸. نمازی، محمود، «عوامل تضعیف و تقویت خودباوری فرهنگی و علل گرایش جوانان به فرهنگ غیر خودی»، ماهنامه معرفت، ش ۴۵، ۱۳۸۰ش.

۲۹. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ناشر دارالاحیاء التراث، بیروت، ۱۴۰۳ش.

۳۰. مرکز تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه، ۱۳۷۸ش.

۳۱. مونسما، جیمز. فلسفه دین در اسلام، ۱۳۶۲ش.